

УДК 94(4)=94(477) «1914/1918»

Олександр Реєнт

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914–1918 рр. НА ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ (ДО 90-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Стаття вперше у сучасній вітчизняній історіографії ставить питання щодо необхідності вивчення особливостей цивілізаційного поступу України у повоєнний період і виокремлює чинники, які вплинули на долю українського суспільства впродовж наступних 70-ти років.

Перша світова війна відкрила нову епоху в історії людських цивілізацій. Історія ще не знала таких збройних конфліктів, які би за масштабами, глибиною впливу на суспільства воюючих держав і за непередбаченими наслідками мали доленосне значення не для однієї чи кількох країн, а для світу в цілому.

Нова якість війни знайшла свій вираз у докорінній зміні геополітичної ситуації. Крах трьох імперій спричинив формування нового світового політичного порядку, в якому провідну роль відігравали кілька складових: США, Західна Європа і Радянський Союз.

Війна, у вир якої було втягнуто мільйони людей, у їх числі й українців, вимагала граничного напруження сил. Перед її учасниками постав ряд невідкладних, винятково складних питань, вирішенню яких аж ніяк не сприяли обставини, що склалися. Та найбільш гострою виявилася ситуація в Російській імперії, де проблеми соціально-економічного характеру тісно перепліталися з національними й політичними. Якщо перший рік війни, за словами М.Грушевського, «вразив усіх винятково непередбачуваною енергією, якою вона захоплювала різні сторони

і прояви життя, то другий встиг принести вже найжорстокіші несподіванки усім... Українському суспільству дійсно не залишалося нічого, як, замкнувшись у своєму колі, «перерахувати роки». За різними оцінками на боці Австро-Угорщини воювало від 250 до 300 тис. етнічних українців, у російській армії – від 3,5 до 4,5 млн. українців¹.

Величезні безповоротні людські втрати з обох сторін викликали негативні демографічні зрушення у повоєнній Україні, поглиблені революційними подіями, інтервенцією, отаманщиною, неминучими за таких обставин міграційними процесами. Різде зменшення кількості працездатного чоловічого населення згубно позначилися на економічних показниках. У 1917 р. у власних господарствах залишилося тільки 39 % працездатних чоловіків. На 1916 р. посівні площі в Україні, порівняно з довоєнним часом, скоротилися на 1,9 млн. десятин, а валовий збір зернової продукції – на 200 млн. пудів.

Особливо відчутно військові події вдарили по малозабезпечених верствах села. Тільки по двох губерніях Південностепоного району з 882 тис. господарств 39 % залишилося без робочої худоби. Реквізиції тяглової сили на потреби війни викликали зменшення поголів'я коней – у 1915 р. на 17,5 %, а в наступному році це на 4,5. На початку 1917 р. з 3 млн. 980 тис. селянських господарств України 640 тис. не мали власних засівів, 1 млн. 142 тис. позбулися годувальниць – корів.² Зростання цін на сільськогосподарську продукцію загострило продовольчу проблему повсюдно. Швидкими темпами відбувалася майнова диференціація на селі. Саме в Україні зафіксована найбільша частка його крайніх груп, тобто найбідніших і найзаможніших, – 47,5 %, тоді як в інших регіонах імперії – 30 %³. Соціальне розшарування села, зокрема зубожіння, прискорило вимивання сільського населення, міграцію до міст, пролетаризацію та люмпенізацію. Відповідно змінювалася соціальна психологія цієї категорії населення, що протягом тривалого часу не могла позбутися психології власника.

З війною пов'язані відчутні трансформації у промисловості.

Підвищення частки підприємств, які виконували військові замовлення, згубно позначилися на інших галузях господарства. Деформації в індустрії, викликані умовами війни, спричинили закриття багатьох фабрик і заводів, орієнтованих на виробництво предметів і товарів споживання, численні страйки робітників, дефіцит трудових ресурсів та поява інших негативних процесів. Інфляція, викликана війною, в першу чергу вдарила по селянах та робітниках.

Загальне погіршення матеріального становища людей праці, підвищення цін на товари та послуги, низький рівень оплати праці, перебої з постачанням міст, відсутність будь-яких соціальних гарантій – ці та інші явища стали безпосереднім наслідком військових дій. Це був, так би мовити, зовнішній відчутний прояв війни та її безпосередній вплив на українське суспільство, що платило данину зажерливому Молоху.

Та існує ще один зріз проблеми – цивілізаційний. Якщо послуговуватися історичною конструкцією А.Вебера, то слід показати, «як у рамках розвитку в цілому формувалися та змінювали одна одну замкнуті культури»⁴. Найбільш глибоко осягнув епоху зміни цивілізацій на постімперському просторі видатний російський соціолог П.Сорокін. В одній зі своїх фундаментальних праць «Соціокультурна динаміка» він викладає власну концепцію конфлікту культур-цивілізацій: «Ми живемо та діємо в один із поворотних моментів людської історії, коли одна форма культури та суспільства... зникає, а інша форма з'являється. Криза є надзвичайною в тому сенсі, що він (період – *О.Р.*), як і його попередники, позначений надзвичайним вибухом війн, революцій, анархії і кровопролиття; соціальним, моральним, економічним та інтелектуальним хаосом; відродженням відразливої жорстокості, тимчасовим руйнуванням великих цінностей людства; зубожінням і стражданням мільйонів – потрясіннями значно більшими, ніж хаос і розклад звичайної кризи». Такі перехідні періоди П. Сорокін називав за біблейською аналогією «судними днями». Пояснюючи сутність кризи, вчений наголошує, що головне питання нашого часу – «не протистояння де-

мократії й тоталітаризму, свободи й деспотизму, капіталізму й комунізму, пацифізму й мілітаризму, інтернаціоналізму й націоналізму, а також не одне з поточних питань, які щоденно проголошуються державними діячами і політиками, професорами й міністрами, журналістами й просто вуличними ораторами. Всі ці теми є не що інше, як маленькі похідні питання – всього тільки побічні продукти головного питання, а саме: чуттєва форма культури та способу життя проти інших форм».⁵

Застосовуючи дану схему для аналізу подій світової історії першої третини ХХ ст., переконуємося, що вона визначає і вказує на основні їх сутнісні характеристики.

Якщо вживати дефініцію «культура» в широкому розумінні, то стосовно повоєнних подій в Україні йдеться саме про нову політичну культуру, нову культуру міжнаціональних відносин, господарювання, управління країною, суспільного життя. Це стосується періоду Української революції й, особливо, наступної радянської доби.

Одним з наслідків Першої світової війни стало структурування українського політичного життя, що знайшло свій вияв не тільки у появі численних політичних партій різкого спрямування і платформи, а й формування цілих ідейно-політичних напрямів: соціал-демократичного, націоналістичного, консервативного, комуністичного.

Велика війна 1914–1918 рр. каталізувала процес формування української модерної нації, яка з об'єкту міжнародної політики перетворилася на її безпосередній суб'єкт. Від цього часу «українське питання» вийшло на рівень одного з визначальних чинників у європейській політиці, з яким не можна було не рахуватися.

Остаточно здолавши вузькі межі етнографічного культурництва й українофільства, суспільно-політична думка надала українському питанню статусу політичної проблеми європейського рівня.

У вступі до книги «Судьба России» Микола Бердяєв з гіркотою писав: «Русский народ не выдержал великого испытания войны.

Он потерял свою идею»⁶. Можна констатувати, що український народ, навпаки, не втратив, а викристалізував національну ідею і, більше того, пішов далі – приступив до її реалізації.

Державницькі програмні положення рельєфно окреслені в документах багатьох українських партій. Та найбільш адаптованим до викликів часу виявився політикум соціалістичного спектру. Так, у програмі УСДРП, яку репрезентували С.Петлюра, В.Винниченко, М.Порш, Л.Юркевич, ще у 1905 р. задекларовано тезу про право націй на самовизначення й вміщено вимогу автономії України.

Саме зусиллями, головним чином діячів національно-демократичного і соціалістичного спектру українське питання переведено у практичну площину державотворення. У різний час у цьому процесі, поряд з С.Петлюрою і В.Винниченком, взяли участь представники ліберально-демократичного (М.Грушевський) і консервативного (В.Липинський) таборів. Щоправда, конфлікт політичних еліт за вирішальної ролі зовнішнього втручання, що аж ніяк не можна залишати поза увагою, не дозволив закріпити й зробити безповоротними здобутки Української революції.

Український консерватизм, як структурований політичний напрям, набув оформлення саме у повоєнний, революційний період завдяки працям і громадській діяльності В.Липинського. На відміну від російського консерватизму, оберненого в минуле в його одіозних виявах, українська консервативна ідея мала на меті відродити в майбутній державі національну за змістом монархічно-гетьманську форму правління, що поєднала би імперативи легітимізму, верховенства закону і правопорядку з історичною традицією, генетично іманентною українській національній свідомості.

Перша світова війна й Українська революція дали новий імпульс націоналістичному рухові. Теоретичні напрацювання М.Міхновського, Д.Донцова, Ю.Вассіяна, В.Матиця та інших ідеологів руху підкріплювалися організаційними зусиллями, в результаті яких виникли Легія українських націоналістів, низка молодіжних об'єднань, а також Українська військова органі-

зація (УВО), створена колишніми офіцерами корпусу Січових Стрільців та Української Галицької армії Є. Коновальцем, А. Мельником, Р. Сушком, Ю. Головінським, О. Навроцьким та ін.

Саме українським націоналістам, об'єднаним 1929 року в ОУН, випало стати тією силою, яка поряд з парламентськими методами УНДП, радикальними засобами відстоювала інтереси української меншини у міжвоєнній Польщі, а в роки Другої світової війни (вже виявившись розколотою на два табори – «бандерівців» і «мельниківців») – боролася за відродження національної державності.

Попри те, що українці Австро-Угорської та Російської імперій опинилися по різні боки лінії фронту, Перша світова війна змела штучні кордони, що розділяли український народ і дала поштовх спільними поборницьким тенденціям. У «Платформі» «Союзу визволення України», створеного наддніпрянськими емігрантами в Галичині як «безпартійної політичної організації російських українців на час війни для пропаганди ідеї самостійної України» (серпень 1914 р.) наголошувалося: «Українці добре розуміють, що у війні сій ходить головно о їх долю, ходить о те, чи в результаті війни український П'ємонт в Австрії буде знищений, чи українське жите розцвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому не можуть зоставатися нікими свідками теперішніх подій, а голосно і рішучо підносять свої неоспоримі права на національну самостійність»⁷.

Отже, Перша світова війна і Українська революція стали важливими віхами в історії ідейно-політичної консолідації української нації, вершиною якої став Акт злуки 22 січня 1919 року.

При цьому важливо звернути увагу ще на одну принципово важливу обставину: українські самостійницькі сили (особливо впливові у галицьких й емігрантських політичних колах) пов'язували долю майбутньої української держави зі сприятливими зовнішніми чинниками. У Д. Донцова про це написано так: «Почутте єдності, що творить ті «величини без ваги», від яких залежить успіх з'єднаних змагань народа, має на Україні не лише пасивний, зберігаючий єдність нації, але також активний

характер, що зміцнює націю в її визвольних змаганнях... Як комета, з'являється правильно українське питання на політичному небі Європи кожного разу, коли для Росії наближається критичний мент. Нині воно міцно зв'язане з долею Австро-Угорщини і Німеччини, до перемоги яких ми, російськи Українці, й наші брати в Австро-Угорщині, прив'язуємо нашу будучність. Коли ж Росія буде побита, обидві середньо-європейські імперії будуть змушені розв'язати нарешті українське питання».⁸

Аналогічним чином трактувалася діячами ОУН і місія Німеччини у вирішенні української проблеми напередодні та в роки Другої світової війни.

Користуючись сучасною термінологією, можна окреслити цю данність як тяжіння не до «євразійської», а до європейської цивілізації. Невже нинішні зовнішньополітичні орієнтири України не є підтвердженням тяглості і життєспроможності цієї лінії?

Без сумніву, до головних наслідків Першої світової війни належить реалізація більшовицького проекту щодо України. Ще на початку ХХ ст. він здавався одним з найбільш утопічних. Але реалії перевершили найсміливіші прогнози і вразили уяву навіть найбільших скептиків. Тут знову слід наголосити: не зла воля наступних більшовицьких лідерів та випадковий збіг обставин, а цілком органічний і логічний процес подолання комплексної кризи Російської імперії визначили основні тенденції суспільного розвитку у повоєнні роки. Цивілізаційні параметри, які склалися протягом багатьох століть на під російському просторі українських теренів, сформували і передумови комуністичної революції, і зрештою, визначили її перебіг, і її наслідки. Іншими словами, гасла революції і засоби їх втілення резонували з ментальними стереотипами значної частини не тільки власне російського, але й українського суспільства. Це вже потім, переконавшись у міцності своїх позицій, партійна верхівка, вміло комбінуючи засоби насильства і масованої пропагандистської обробки свідомості населення, беззастережно експериментувала у всіх сферах суспільного життя. Так виник унікальний історичний феномен: тоталітарно-поліційний державно-пар-

тійний механізм і суспільство, в якому, поряд з відразливими явищами, вживалися і набирали чину елементи соціального захисту, патріотизму, трудового ентузіазму, економічного поступу тощо. Цей своєрідний симбіоз показових і промовистих успіхів та засобів їх досягнення, що межували з повним свавіллям влади, проіснував майже 70 років і за своїм впливом на перебіг світової історії практично не мав собі рівних у ХХ ст.

Разом з тим, практика «соціалістичного будівництва» і в окремо взятій країні, і в країнах т. зв. «народної демократії», з'єднаних у блок, показала, що ігнорування загальнолюдських прав і свобод взагалі природнього права нації на самовизначення, несе в собі потенцію кардинальних змін, а відхилення від еволюції сучасного цивілізаційного потоку – неминучі глибокі суспільні потрясіння.

Більшовики запропонували не тільки нову модель політичної культури. Радикальні, хоча здебільшого й ірраціональні зміни в економічній, соціокультурній, національній та інших сферах життєдіяльності, суспільства поступово набули нової, незнаної досі форми цивілізації. Економіка без ринкових відносин і приватної власності, народна демократія без реального народоправства, оголошена система правового судочинства без огляду на прийняті закони, суспільна свідомість, свобода совісті – без релігійної складової – ці та інші особливості тоталітарно-авторитарної суспільної організації у державі своєрідним чином змінили культуру побуту, вплинули, м'яко кажучи, далеко не позитивно на ментальність українського населення. Примат «пролетарського інтернаціоналізму», фетишизація нової оголошеної штучно спільноти людей – «радянський народ», пригнічували усталені віками національні форми культурного життя й самоорганізації, слугували ширмою для повзучої русифікації й денационалізації українства. Перетворення церкви з важливої й органічної складової духовного життя суспільства на слухняний рудимент державних структур сприяв штучній «атеїзації» кількох поколінь українців, зміні світоглядних орієнтирів, та видозміні національних традицій, що становили стрижень духовної культури народу.

На завершення слід зазначити, що в даному повідомленні зроблено тільки спробу окреслити коло головних питань, виснесених автором у назву. Дослідження цих проблем потребує тривалої й кропіткої науково-дослідної роботи. Нинішнє покоління молодих істориків зможе, маючи визначені орієнтири, доконечно розібратися в складних хитросплетіннях політики повоєнних літ, які, зрештою, на тривалий час позбавили українців можливості долучитися до цивілізаційного процесу у післявоєнній Європі.

1 Новітня історія України (1900–2000). – К., 2000. – С. 135; Кульчицький С.В. Україна у Першій світовій війні. – К., 1999. – С. 1-23

2 Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. – Т. 4. – К., 1978. – С. 339-341.

3 Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К., 1999. – С. 27.

4 Weber A. Kulturgeschichte als Kultursoziologie. – Leiden, 1935. – S. 7-8.

5 Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 431, 432.

6 Бердяев Н. Судьба России. – М., 1990. – С. XII.

7 Україна в XX столітті: зб. документів і матеріалів (1900–1939). – К., 1997. – С. 58-60).

8 Донців Д. Історія розвитку української державної ідеї. – Вінниця, 1917. – С. 99

Oleksandr Reyent

**THE IMPACT OF THE GREAT WAR OF 1914–1918 ON THE
CIVILIZATION PROCESSES IN UKRAINE (DEDICATED TO THE
90-YEAR ANNIVERSARY OF THE BEGINNING OF WORLD WAR I)**

In this article, for the first time in the present-day national historiography, the necessity of study the peculiarities of Ukrainian civilization process during the post-war period is raised. The author distinguishes the events that influenced on the development of the Ukrainian society during next seventy years.